

Підвальна О.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний аграрний університет

Pidvalna Oksana

Vinnitsa National Agrarian University

ІННОВАЦІЙНА СТРУКТУРА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ТА ФАКТОРИ ЙОГО РОЗВИТКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті досліджено функціонально-цільову структуру туристично-рекреаційного комплексу на регіональному рівні. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних учених у теорії інновації та інноваційної діяльності, проблем розвитку підприємницької діяльності у сфері туризму, регіональної економіки. З огляду на наявну умовність і спрощеність запропонованої автором схеми структури туристично-рекреаційного комплексу можна простежити еволюцію магістральних напрямів розвитку національного туризму й виявити в них інноваційну складову частину. Виявлено основні визначальні макроекономічні фактори цієї структури, а саме наявність платоспроможного попиту; імпульс розвитку, створений суміжними галузями (ефект мультипліка-тора); інвестиції. Визначено фактори, що гальмують розвиток внутрішнього туризму.

Ключові слова: туризм, інновації, структура, регіон, розвиток, фактор.

Постановка проблеми. Туристична індустрія – це складна система, яка характеризується багатоцільовим характером споживання послуг, значним числом міжгалузевих зв'язків, багатокомпонентністю своєї матеріально-технічної бази та інфраструктури. Ці особливості туристичної індустрії зумовлюють складність структури інноваційного туристично-рекреаційного комплексу регіону. З організаційної точки зору туризм може бути як організованим, так і неорганізованим (так званий дикий туризм, коли поїздка планується туристом самостійно). При цьому туристично-рекреаційний комплекс регіону має обслуговувати потоки як організованого, так і неорганізованого туризму, причому його функціональна структура повинна відповідати цілям різних груп споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку туризму на території України вже впродовж кількох десятиліть перебувають у центрі уваги науковців. Найбільший інтерес у зв'язку з цим становлять праці Л. Агафонової, В. Азара, В. Безносюка, М. Біржакова, І. Валентюк, М. Волошина, П. Гамана, В. Євдокименка, І. Зоріна, В. Квартальнова, В. Кифяка, Т. Кисельова, М. Корецького, О. Короля, М. Крачила, Р. Ларіна, О. Любіцевої, Г. Папіряна, В. Сеніна, В. Сідорова, Е. Сокол, Ю. Стрельцова, Т. Ткаченка, В. Федорченка, А. Якимовича.

Аналіз змісту наявних досліджень свідчить про те, що загальна література інноваційної діяльності була орієнтована переважно на інновації у сфері промисловості, транспорту та засобів зв'язку. Суттєво менше

приділено уваги вивченню інновацій у сфері туризму. Наявні праці розкривають головним чином інноваційні технології у сфері менеджменту щодо створення нових методів планування та прогнозування туристичної діяльності.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні інноваційної структури туристичного комплексу регіону та факторів його розвитку.

Виклад основного матеріалу. З точки зору цілей, які переслідують споживачі туристичних послуг, туризм з достатньою мірою умовності можна розділити на дві такі основні групи: власне туризм, який реалізує пізнавальні та інші духовно-інтелектуальні цілі; рекреація, яка реалізує цілі відновлення здоров'я та працездатності населення.

Рекреація поділяється на лікувально-профілактичну й спортивно-оздоровчу складові частини. При цьому зазначені агреговані групи туризму вимагають відповідного розвитку спеціалізованої матеріально-технічної туристичної бази та інфраструктури. Так, неорганізований туризм базується переважно на готельному господарстві, приватному житловому секторі та розгалуженій мережі якісного громадського харчування.

Організований туризм передбачає домінуючий розвиток мережі готелів необхідної «зірковості» разом із системою харчування (напівпансіон, принцип «все включено»). Лікувально-профілактичний туризм ґрунтується на діяльності підприємств курортно-санаторного типу, які надають бальнеологічні послуги. Спортивно-оздоровчий туризм вимагає наявності

спортивних баз, які наповнені відповідним спортивним інвентарем і тренерським персоналом; таборів для розміщення як любителів, так і професійних спортсменів; невеликих готелів зі спеціалізованим обладнанням для гірськолижного відпочинку тощо.

Незважаючи на наявну умовність і спрощеність запропонованої автором схеми структури туристично-рекреаційного комплексу (далі – ТРК) (рис. 1), вона дає змогу простежити еволюцію магістральних напрямів розвитку національного туризму та виявити в них інноваційну складову частину.

У дореформений період у структурі українського ТРК переважали лікувально-профілактичний і спортивно-оздоровчий види туризму. Була потужна матеріально-технічна база, а саме мережа санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних таборів, путівки в які надавалися, як правило, на пільгових умовах через профспілки. Інтенсивно розвивалася курортологія, яка забезпечувала ці об'єкти туризму кваліфікованим медичним персоналом. Для масового споживача були доступні також спортивні види туризму, головним чином пішохідні маршрути по мальовничих місцях. Певну, але не дуже велику частку в ТРК цього періоду мав неорганізований туризм, головним чином рекреаційний, тобто відпочинок на морі (Чорне, Азовське) на базі приватного житлового сектора. З огляду на закритість економіки всі туристичні послуги розвивалися переважно в рамках внутрішнього туризму.

В перше десятиліття пореформеного періоду здійснено істотну трансформацію структури ТРК. У зв'язку з тим, що сталося відкриття економічних кордонів, а також відбувся вихід колишніх республік СРСР зі складу єдиної держави, почав стрімко розвиватися організований виїзний туризм за західноєвропейським зразком, тобто на базі сучасних готелів і систем напівпансіону та «все включено». Тоді це стало серйозною інновацією для національного ринку туристичних послуг, яка забезпечила його швидке зростання. Хлинув за кордон потік українських туристів, не тільки збільшивши обсяг послуг виїзного туризму, але й зумовивши феноменально швидкий розвиток національного туристичного ринку загалом.

Однак при цьому були майже повністю втрачені позиції щодо внутрішнього рекреаційного туризму, де в Україні були суттєві досягнення й напрацьовані певні традиції курортної справи.

Нині структура ТРК більшості регіонів змінюється не

так стрімко. Найбільш можливими є такі трансформації структури ТРК регіонів.

1) Поява нових видів послуг у пізнавально-рекреаційному туризмі. До них належать такі види туризму, як етнографічний, екологічний, агротуризм. Поява нових видів туристичних послуг означає реалізацію поглиблено-диференційованого підходу до таких видів потреб населення, які ще не охоплені традиційним туризмом. Так, останнім часом набирає силу рух «зелених». Екотуризм дає змогу більш ефективно реалізовувати стратегію їх діяльності на базі поєднання заходів щодо проведення нарад, конференцій і семінарів з відвідуванням природоохоронних зон, заповідників і відпочинком.

2) Поява нових видів послуг у сфері рекреації. Тут мається на увазі не тільки відновлення матеріально-технічної частини бальнеологічних курортів і забезпечення туристів сучасним рівнем комфорту та медичного обслуговування, але й надання клієнтам СПА-процедур на базі морської води, місцевих мінеральних джерел і грязей. При цьому необхідно, з одного боку, вивчення міжнародного досвіду надання аналогічних послуг (наприклад, у Карлових Варах), а з іншого боку, проведення інноваційних наукових розробок у спеціалізованих лабораторіях та інститутах задля виявлення синергетичного ефекту корисної дії на організм людини морських і мінеральних вод разом із засобами сучасної косметології, фармакології. Запозичення в цій сфері неможливо, що визначає необхідність розроблення інноваційної туристичної послуги.

3) Посилення тенденції придбання споживачем багатоцільового пакета туристичних послуг. Як уже зазначалося, нині здійснюється перехід від моделі туризму “3S” (“Sea, Sun, Sand”), орієнтованої тільки на пасивний відпочинок, найчастіше відпочинок на морі,

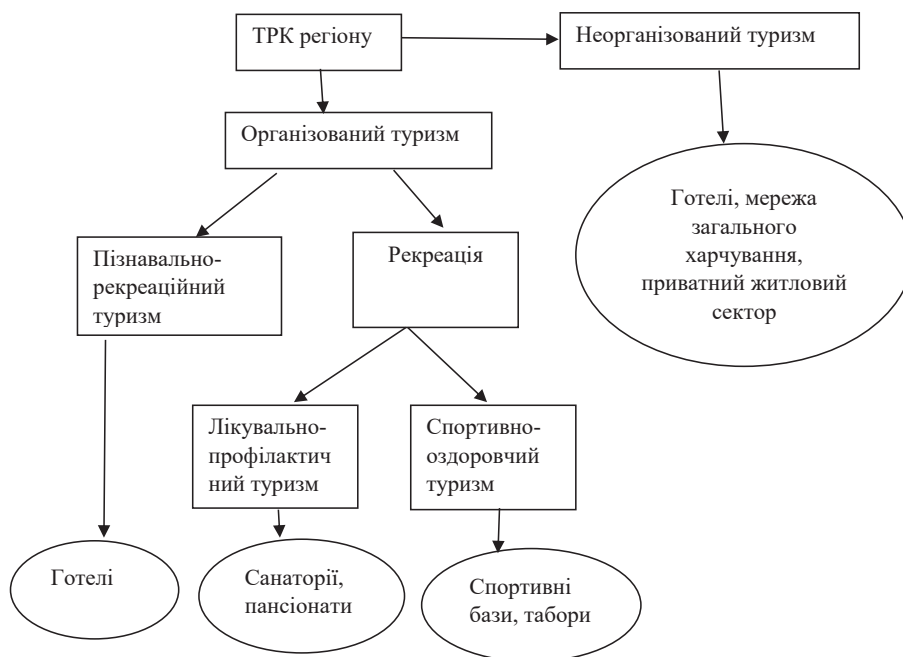

Рис. 1. Функціонально-цільова структура ТРК регіону

до моделі “3L” (“Lore, Landscape, Leisure”), яка передбачає збільшення ролі культурно-пізнавальних мотивів туризму (“Lore”), що поєднують з відпочинком і отриманням позитивних емоцій від природи (“Landscape, Leisure”). Крім того, реалізуються інші комбінації, найчастіше спорт і відпочинок, лікування й відпочинок; для молоді – спорт, розваги, пізнавальні цілі тощо.

4) Збільшення частки неорганізованого виїзного та в’їзного туризму. Це обумовлено дією таких факторів, як поширення через мережі Інтернет, що дає змогу здійснювати замовлення квитків та бронювання готелів у будь-якій країні світу в онлайн-режимі; підвищення рівня знань іноземних мов, яке долає мовні бар’єри й розширює можливість безпосереднього спілкування; накопичення досвіду зарубіжних поїздок; зростання рівня добробуту значної частини населення; наявність розвинутої інфраструктури харчування та проживання неорганізованих туристів; витратний фактор, тобто зниження вартості туристичної поїздки, оскільки її планування здійснюється туристом самостійно, без посередників. Нині слід очікувати на збільшення цієї частки внаслідок масових банкрутств туристичних фірм на національному ринку й втрати довіри до них значної частини місцевого населення. Відповідно, ТРК регіону має забезпечити комфортне обслуговування цієї частини туристів, свободу своїх дій.

Вищезазнані й нові тенденції дають змогу найкращим чином сформувати структуру інноваційного ТРК регіону. При цьому для інноваційного ТРК регіону частка платних послуг, що належать до інноваційних, має становити, на думку автора, не менше 10–15% від загальної вартості послуг, що надаються.

До основних макроекономічних чинників, що визначають структуру інноваційного ТРК регіону, належать такі [1–3].

1) Наявність платоспроможного попиту на туристичні послуги, зокрема інноваційні. При цьому з огляду на особливості інновації як особливого феномена для забезпечення попиту на нові послуги надзвичайно важливими є роль реклами й відповідне їй інформаційне обслуговування.

2) Імпульс зростання, що створюється системою міжгалузевих зв’язків туризму із суміжними галузями. Отже, виникає ефект саморозвитку або мультиплікативний ефект. Слід враховувати, що, крім системи матеріально-речових міжгалузевих потоків, є також зворотний зв’язок по фінансових каналах (податки, бюджет), який визначає обсяг потенційно можливих інвестицій у туристичну галузь. Інноваційна складова частина ТРК регіону підсилює дію зворотних зв’язків і, відповідно, збільшує зазначені мультиплікативні ефекти.

3) Інвестиційний фактор. Туристична індустрія є капіталомісткою сферою національного господарства, оскільки передбачає, по-перше, масштабне будівництво (готелів, пансіонатів тощо), а по-друге, створення транспортної та побутової інфраструктури, що забезпечує якісні туристичні послуги.

З огляду на досить високу рентабельність ТРК регіону є інвестиційно привабливим для приватних інвесторів (як вітчизняних, так й іноземних). Однак повноцінне рішення інвестиційного питання для туристичної галузі неможливо без участі держави, яке має брати участь в інвестиційному процесі не тільки шляхом прямих інвестицій, але й з використанням механізму державно-приватного партнерства. Інноваційна компонента туристичного бізнесу вимагає додаткових інвестицій та збільшує значимість цього чинника.

4) Державна підтримка розвитку туризму. Державна підтримка й регулювання туристичного бізнесу є важливими ланками в національному господарстві будь-якої країни. У сфері туризму переплітаються найрізноманітніші суспільно-політичні інтереси, у зв’язку з чим з’являються пріоритети державної політики.

В економічному секторі туристичний бізнес є одним з провідних й таких, що має найбільш динамічний розвиток, секторів національного господарства, що впливає на розвиток його ключових галузей, таких як будівництво, транспорт і зв’язок, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, тобто виступає своєрідним каталізатором усього соціально-економічного розвитку.

В політичному секторі він сприяє стабілізації міжнародних та міжетнічних відносин, взаєморозуміння народів різних національностей, формуванню дружніх зв’язків між представниками різних національностей та їх взаємної поваги до особливостей культурного та історичного розвитку держави.

У соціальній сфері значення туризму полягає в підтримці здоров’я людей, забезпеченні їх зайнятості, раціональному використанні вільного часу, вихованні дбайливого ставлення до навколишнього середовища, збереженні екології тощо.

У духовній сфері туризм є значущим як фактор підвищення освітнього й загальнокультурного рівня населення, а також збереження культурно-історичних традицій.

Важливою характеристикою структури інноваційного ТРК регіону є співвідношення в’їзного та внутрішнього туризму. У зв’язку з цим автором виявлена система чинників, які перешкоджають формуванню сприятливого для національної економіки співвідношення туристичних потоків.

До факторів, які гальмують розвиток внутрішнього та в’їзного туризму, належать [1–5] низький рівень розвитку туристичної інфраструктури, перш за все доріг, засобів зв’язку, впорядкованих туристичних комплексів і пансіонатів, що відповідають світовому рівню; недостатнє інвестування в туристичну індустрію; невисока якість надання туристичних послуг, що не дає змоги успішно конкурувати національному туризму із закордонним. Традиційно національний сервіс міг похвалитися лише своєю «ненав’язливістю». Ці «традиції» зберігаються багато в чому досі й не відповідають запитам не тільки зарубіжних туристів, які звикли до високого рівня якості споживаних ними

послуг, але й громадян України, що побували за кордоном. До того ж слід відзначити неконкурентоспроможність національного туризму на світовому ринку послуг за співвідношенням «ціна – якість». Нині країни, орієнтовані на розвиток туризму (Туреччина, Єгипет тощо), здійснюють гнучкий диференційований підхід до задоволення попиту на туристичні послуги й можуть запропонувати туризм різної категорії якості за відносно невисокими цінами, охоплюючи різні за прибутковістю верстви населення. Іншими словами, зараз і якісніше, і дешевше можна відпочити за кордоном. Дані з вивчення попиту на туристичні поїздки свідчать про те, що значна кількість громадян хотіла би подорожувати Україною, однак існують відносно низькі доходи українських громадян, які загалом не можна порівнювати з доходами населення інших країн.

Подолання гальмуючих чинників зростання туризму – це важливе завдання, яке не може бути вирішене без розроблення інноваційної стратегії розвитку цієї галузі. Це обумовлено причинами як макрорівня, так і мезорівня.

Висновки. Розглядаючи роль туризму в розвитку регіонального та національного господарства, можемо стверджувати, що ця галузь нині є однією з провідних та тих, що має найбільш динамічний розвиток, серед галузей економіки. За швидким темпом зростання він визнаний економічним феноменом століття. Туризм здійснює великий вплив на ключові сектори економіки, зокрема транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство. Отже, розроблення методології інноваційного розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону в умовах ринкової економіки є актуальною. По-перше, будь-яка галузь повинна розвиватися в контексті загальної глобальної концепції розвитку країни. Нині Україною взятий курс на перехід від моделі енерго-сировинного розвитку до економіки інноваційного типу. Отже, індустрія туризму має відповідати вимогам сучасного стану розвитку економіки. По-друге, з галузевої точки зору тільки інноваційний підхід дає змогу забезпечити підвищену ефективність цієї сфери і в умовах дефіциту інвестицій та недостатності інфраструктури створити імпульс її сталого економічного зростання.

Список літератури:

1. Бондаренко М. Теоретичні засади розвитку індустрії туризму. *Економічний часопис XXI*. 2012. № 3–4. С. 19–22.
2. Мельниченко О., Величко Л. Індустрія туризму: сутність, складові, кластери, необхідність державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4. С. 3–9.
3. Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2015. № 7 (172). С. 65–69.
4. Гарбера О. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 23. С. 29–31.
5. Моїсєєва Н., Пилипенко С., Омельченко Г. Диспозитиви туризму: розмаїття сенсів. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2019. № 193. С. 139–148.

References:

1. Bondarenko M. (2012) Teoretychni zasady rozvytku indusrii turyzmu [Theoretical bases of development of the tourism industry]. *Economic Journal XXI*, vol. 3–4, pp. 19–22.
2. Melnychenko O., Velychko L. (2015) Industrija turyzmu: sutnist, skladovi, klasteri, neobhidnist derzhavnogo reguljuvannja [Tourism industry: essence, components, clusters, the need for government regulation]. *Theory and practice of public administration*, vol. 4, pp. 3–9.
3. Davydova O. (2015) Osoblyvosti zastosuvannja innovacij u rozvytok turystychnoi' galuzi Ukrainy [Features of application of innovations in development of tourist branch of Ukraine]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Series "Economics")*, vol. 7 (172), pp. 65–69.
4. Garbera O. (2009) Osnovni teoretychni ta praktychni aspekty innovacijnoi dijalnosti v turystychnomu gospodarstvi Ukrainy [The main theoretical and practical aspects of innovation in the tourism industry of Ukraine]. *Investments: practice and experience*, vol. 23, pp. 29–31.
5. Mojshejeva N., Pylypenko S., Omelchenko G. (2019) Dyspozytyvy turyzmu: rozmaittja sensiv [Dispositives of tourism: a variety of meanings]. *Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture*, vol. 193, pp. 139–148.

ИННОВАЦИОННАЯ СТРУКТУРА ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО КОМПЛЕКСА И ФАКТОРЫ ЕГО РАЗВИТИЯ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

В статье исследована функционально-целевая структура туристско-рекреационного комплекса на региональном уровне. Теоретико-методологической основой исследования являются труды отечественных и зарубежных ученых в теории инновации и инновационной деятельности, проблем развития предпринимательской деятельности в сфере туризма, региональной экономики. С учетом существующей условности и упрощенности предложенной автором схемы структуры туристско-рекреационного комплекса можно проследить эволюцию магистральных направлений развития национального туризма и выявить в них инновационную составляющую. Выявлены основные определяющие макроэкономические факторы этой структуры, а именно наличие платежеспособного спроса; импульс развития, созданный смежными отраслями (эффект мультипликатора); инвестиции. Определены факторы, тормозящие развитие внутреннего туризма.

Ключевые слова: туризм, инновации, структура, регион, развитие, фактор.

INNOVATIVE STRUCTURE OF THE TOURIST AND RECREATIONAL COMPLEX AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT AT THE REGIONAL LEVEL

The tourism industry is a complex system characterized by the multi-purpose nature of service consumption, a significant number of intersectional links, the multicomponent nature of its material and technical base and infrastructure. These features of the tourism industry determine the complexity of the structure of the innovative tourist and recreational complex of the region. The purpose of the article is to study the innovative structure of the tourist complex of the region and the factors of its development. The article investigates the functional-target structure of the tourist and recreational complex at the regional level. The theoretical and methodological basis of the study is the works of domestic and foreign scientists in the theory of innovation and innovation, problems of business development in the field of tourism, regional economy. Taking into account the existing conventionality and simplification of the scheme of the structure of the tourist and recreational complex proposed by the author, it allows to trace the evolution of the main directions of development of national tourism and to reveal in them an innovative component. The main determining macroeconomic factors of this structure are revealed: the presence of effective demand; momentum of development created by adjacent industries (multiplier effect); investments. Factors that inhibit the development of domestic tourism have been identified. Considering the role of tourism in the development of regional and national economy, we can say that this industry is currently one of the leading and most dynamic developing sectors of the economy. Due to its rapid growth, it is recognized as an economic phenomenon of the century. Tourism has a great impact on key sectors of the economy: transport, communications, construction, agriculture. Therefore, the development of a methodology for innovative development of the tourist and recreational complex of the region in a market economy is currently relevant. First, any industry must develop in the context of the overall global concept of the country's development. Currently, Ukraine has set a course for the transition from the model of energy and raw materials development to an innovative economy. Consequently, the tourism industry must meet the requirements of the modern ethane of economic development. Secondly, (from the sectoral point of view) only the innovative approach allows to provide the increased efficiency of the given sphere and in the conditions of deficit of investments and insufficiency of infrastructure to create an impulse of its steady economic growth.

Key words: tourism, innovations, structure, region, development, factor.